

**DAVLATNING HARBIY XAVFSIZLIK POTENSIALI: MOHIYATI,
TUZILISHI VA XUSUSIYATLARI**

**ПОТЕНЦИАЛ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА:
СУЩНОСТЬ, СТРУКТУРА И ХАРАКТЕРИСТИКИ**

**MILITARY SECURITY POTENTIAL OF THE STATE: ESSENCE,
STRUCTURE AND CHARACTERISTICS**

SATTOROV FARRUX AKRAMOVICH

Jamoat xavfsizligi universiteti magistratura tinglovchisi

Annatatsiya: Ushbu maqolada davlatning harbiy xavfsizlik salohiyati va uning tarkibiy qismlari ko'rib chiqiladi, ular, ma'lumki, doimiy emas. Ular jamiyatning rivojlanish bosqichiga, uning imkoniyatlariga, mavjud rejimning tabiatiga, hokimiyat tepasiga kelgan siyosiy elitaning yetukligiga va boshqa ko'plab omillarga qarab o'zgaradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi davlatning harbiy xavfsizligi va uni ta'minlash tizimining falsafiy va siyosiy tahlilini o'rganishdan iboratdir.

Kalit so'zlar. Harbiy xavfsizlik, potensial, integratsiyalashish, milliy va harbiy salohiyat, iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy kuch, harbiy-iqtisodiy salohiyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается потенциал военной безопасности государства и его составляющие, которые, как известно, не являются константами. Они меняются в зависимости от этапа развития общества, его возможностей, характера существующего режима, зрелости пришедшей к власти политической элиты и многих других факторов. Целью данного исследования является изучение философско-политического анализа военной безопасности государства и системы её обеспечения.

Ключевые слова: Военная безопасность, потенциал, интеграция, национальный и военный потенциал, экономическая безопасность, экономическая мощь, военно-экономический потенциал.

Abstract: This article examines the military security potential of a state and its components, which, as is well known, are not constant. They change depending on the stage of society's development, its capabilities, the nature of the existing regime, the maturity of the political elite that has come to power, and many other factors. The purpose of this study is to explore the philosophical and political analysis of a state's military security and the system for ensuring it.

Key words: Military security, potential, integration, national and military potential, economic security, economic power, military-economic potential.

Harbiy xavfsizlik davlat xavfsizligining tarkibiy qismi bo'lib, uning eng muhim tarmog'i hisoblanadi. Shu bois harbiy xavsizlik tushinchasini ko'p qirrali vektor asosida o'rganish talab etiladi.

Ushbu maqsadga muvofiq, tadqiqot maqsadlari va ularni amalga oshirish ketma-ketligi quyidagicha aniqlanadi:

"Davlatning harbiy xavfsizligi" tushunchasining mohiyatini milliy xavfsizlikning o'ziga xos turlaridan biri sifatida aniqlash;

davlatning harbiy xavfsizlik salohiyatining mohiyati va mazmunini o'rganish;

"milliy" va "harbiy" salohiyat atamalarining mohiyati o'rtasidagi bog'liqlikni tavsiflash.

Har qanday davlatning hayotiy manfaatlari milliy boylik va qadriyatlarga asoslanadi va davlatning iqtisodiy imkoniyatlari, siyosiy va harbiy tashkiloti hamda jamiyatning ma'naviy, axloqiy va intellektual salohiyati bilan qo'llab-quvvatlanadi. Shuning uchun davlatning harbiy xavfsizlik salohiyatini tahlil qilish juda muhimdir.

"Potentsial" tushunchasi bu muammoni hal qilish yoki ma'lum bir maqsadga erishish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan manbalar, imkoniyatlar, vositalar va

zaxiralar; shaxs, jamiyat yoki davlatning ma'lum bir sohadagi imkoniyatlari" sifatida ta'riflanadi[1. 1046].

Davlatning salohiyati uning kuchini tavsiflovchi imkoniyatlarning umumiyligi bilan belgilanadi. Umumiy salohiyat – bu ma'lum bir davlatni uning umumiy imkoniyatlari nuqtai nazaridan tavsiflovchi eng muhim ko'rsatkich.

U iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ilmiy, texnologik va ma'naviy salohiyatni o'z ichiga oladi.

Davlatning potentsial agregati va mudofaa qudratining asosi uning iqtisodiy salohiyatidir, bu esa boshqa barcha salohiyatlarning asosini tashkil qiladi, chunki ular tegishli iqtisodiy qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi.

Davlatning harbiy xavfsizligining iqtisodiy asosini baholash uchun iqtisodiy salohiyat va iqtisodiy kuch o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rib chiqish kerak. Bu toifalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq, ammo bir xil emas. Ular iqtisodiyotni turli nuqtai nazardan va turli jihatlardan tavsiflaydi. Ular imkoniyat va haqiqat kategoriyalari sifatida o'zaro bog'liq.

Iqtisodiy salohiyat deb, davlatning (yoki davlatlar koalitsiyasining), jamiyatning fuqarolik va harbiy iqtisodiy ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uchun moddiy tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun mavjud bo'lgan obyektiv imkoniyatlaridir degan ta'rif keltiriladi[2.59].

Agar iqtisodiy salohiyat ijtimoiy ishlab chiqarish qanday bo'lishi mumkinligi haqidagi ideal tasavvurni tavsiflasa, unda iqtisodiy kuch – bu iqtisodiyotning ma'lum bir vaqtda jamiyatning xilma-xil ehtiyojlarini qondirish qobiliyatidir. Salohiyat qanchalik to'liq amalga oshirilsa, iqtisodiy kuch shuncha yuqori bo'ladi.

Iqtisodiy salohiyat va iqtisodiy kuch miqdoriy va sifat jihatidan ham ta'riflarga ega. Miqdoriy ta'rif yalpi milliy mahsulot, milliy daromad va eng muhim sanoat komplekslarining mahsulot hajmi kabi ko'rsatkichlar orqali ifodalanadi. Iqtisodiy salohiyat va iqtisodiy kuchning sifat jihatidan ta'rifi ijtimoiy ishlab chiqarishning tarmoq tuzilishi va aholining turmush darajasi orqali namoyon bo'ladi.

Milliy iqtisodiy kompleksda sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlari qanchalik keng bo'lsa, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar turi shunchalik xilma-xil bo'ladi va jamiyatning barcha moddiy ehtiyojlari, jumladan, harbiy ehtiyojlari to'liq qondiriladi.

Harbiy xavfsizlik masalalarini hal qilishda nafaqat mamlakatning iqtisodiy salohiyati va kuchini, balki ularning harbiy-iqtisodiy (mudofaa) ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan qismini ham real baholash muhimdir. Iqtisodiy salohiyatning ushbu qismining kattaligini tavsiflovchi toifa harbiy-iqtisodiy salohiyat deb ataladi.

Harbiy-iqtisodiy salohiyat esa quydagicha ta'riflanadi: Bu davlatning harbiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish va uning harbiy xavfsizligini ta'minlash uchun foydalaniladigan va maksimal darajada ishlatilishi mumkin bo'lgan iqtisodiy salohiyatning bir qismidir[3.55].

Iqtisodiy va harbiy-iqtisodiy salohiyat o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy jihatdan asoslanishi kerak, bunda iqtisodiy resurslardan harbiy maqsadlarda foydalanishning obyektiv chegaralari hisobga olinishi shart. "Davlatning iqtisodiy kuchini haddan tashqari oshirib yuborish, jang maydonidagi g'alabalar qanchalik yorqin bo'lishidan qat'iy nazar, urushda mag'lubiyat xavfi bilan bog'liq" deb ta'kidlagan edi marshal B.N.Shaposhnikov.

O'tmishdagi urushlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, hatto urushning eng muhim daqiqalarida ham davlat fuqarolik ishlab chiqarishni to'xtata olmaydi va barcha resurslarini butunlay harbiy ishlab chiqarishga o'tkaza olmaydi.

1942-yilda, SSSR uchun eng qiyin yil bo'lgan vaqtda ham harbiy harajatlar milliy daromadning 55 foizini tashkil etgan ekan (1940-yilda 15 foiz). Harbiy-iqtisodiy salohiyatni tavsiflovchi muhim tarkibiy elementlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Mamlakatning sanoat va ishlab chiqarish salohiyati, agar u allaqachon qurol va boshqa harbiy mahsulotlar ishlab chiqarish uchun ishlatilayotgan bo'lsa yoki ishlatilishi mumkin bo'lsa;
- agrosanoat kompleksi, agar u mudofaa sanoati ishchilari va qurolli kuchlar shaxsiy tarkibini oziq-ovqat bilan, harbiy ishlab chiqarishni esa xom ashyo bilan ta'minlasa;
- qurolli kuchlarga, harbiy ishlab chiqarishga va ularda ishlaydigan ishchilarga transport, aloqa, ta'minot, savdo, tibbiy va boshqa xizmatlar ko'rsatish uchun moddiy boyliklar;
- Davlat moliya tizimining qurolli kuchlar va mudofaa sanoati ishlab chiqarish xodimlarining ehtiyojlarini qondiradigan qismi;
- mudofaa (harbiy) infratuzilmasi;
- foydalanish mumkin bo'lgan boshqa moddiy zaxiralar.

Eng muhim ko'rsatkich – bu harbiy-iqtisodiy salohiyatni saqlashga sarflangan YaIM ulushi. Masalan, 1980-yillarda SSSRda bu ko'rsatkich 20% ga yetgan; bugungi kunda Rossiyada bu ko'rsatkich taxminan 3% ni tashkil etadi. XX asr urushlari paytida bir qator mamlakatlarda bu ulush 50% ga yetgan edi. Dunyo bo'ylab harbiy xarajatlarning umumiy hajmi 2 trillion dollarga yaqinlashmoqda (jahon YaIMning taxminan 2,5%). Qo'shma Shtatlarda bu ko'rsatkich 2009-yilda 5,32% ga yetdi va 2015-yilda 3,36% gacha kamaydi. Yevropa Ittifoqida harbiy harajatlarga sarflangan YaIMning eng yuqori ulushi Gretsiya (2,46%), Polsha (2,18%), Buyuk Britaniya (2,07%) va Estoniyada (2,04%) kuzatilmoqda.

Lekin so'ngi besh yildagi holatda davlatlarning harbiy harajatlari oshganligini bilish mumkin. Bunga oxirgi paytdagi harbiy-siyosiy vaziyatning o'zgarish tendensiyalari sabab bo'lmoqda.

Masalan, Stokgolm International Peace Research Instituti (SIPRI) ma'lumotlariga ko'ra, jahon bo'yicha harbiy harajatlar 2024-yilda taxminan 2,718 trln AQSH dollariga yetdi. Bu oldingi yilga nisbatan real shaklda 9.4 %ga o'sgan.

2023-yilda esa umumiy harajatlar 2,443 trln AQSH dollar bo'lgan, 2022-yilga nisbatan 6.8 %ga o'sgan[4].

Oldingi yillardagi davlatlar harbiy harajatlardan bu yillardagi harbiy harajatlarni keskin oshganligini ko'rishimiz mumkin.

Umumiy harbiy xarajatlar 2024-yilda global yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 2,5 foizini tashkil etdi. 2024-yilda eng ko'p mablag' sarflagan beshta davlat AQSh, Xitoy, Rossiya, Germaniya va Hindiston bo'lib, ular birgalikda jahon harbiy xarajatlarning 60 foizini tashkil etdi. AQShning harbiy xarajatlari 2024-yilda 997 milliard dollarni, Xitoyniki esa 314 milliard dollarni tashkil etdi.

Rossiyaning harbiy xarajatlari esa 2024-yilda 38 foizga o'sib, 149 milliard dollarni tashkil etdi, bu Rossiya YaIMning 7,1 foiziga tengdir.

Bundan tashqari Ukraina 2024-yilda harbiy harajatlar bo'yicha sakkizinchi eng katta davlat bo'ldi ya'ni, harajatlar 2,9 foizga o'sib, 64,7 milliard dollarga yetdi, bu uning YaIMning 34 foizini tashkil etadi.

Yevropadagi umumiy harbiy harajatlar 2024-yilda 17 foizga o'sib, 693 milliard dollarga yetdi. Maltadan tashqari barcha Yevropa mamlakatlari 2024-yilda harbiy harajatlarni ko'paytirdilar.

2024-yilda NATO a'zolarining umumiy harbiy harajatlari 1.506 milliard dollarni yoki global harajatlarning 55 foizini tashkil etdi. Yevropada NATO a'zolari jami 454 milliard dollar sarfladilar. NATO a'zosidan 18 tasi 2024-yilda o'z harbiylariga YaIMning kamida 2,0 foizini sarfladi, bu 2023-yildagi 11 tadan ko'p[3.56].

Ayniqsa so'ngi yillarda Yevropa va Yaqin Sharqda harajatlarning keskin o'sishi fonida global harbiy harajatlarning misli ko'rilmagan o'sishi kuzatilmoqda.

Bu albatta davlatlarning ichki imkoniyatlariga, ijtimoiy hayotiga va xalqining turmush tarziga ham ta'sir etmoqda.

Siyosiy salohiyatning kattaligi siyosatning tabiati va jamiyatning siyosiy tashkiloti, siyosiy rejimning qonuniylik darajasi, hukumatning qonun chiqaruvchi va

ijro etuvchi tarmoqlari hamda boshqa siyosiy institutlarning samaradorligi, davlat organlarining ommaga ta'sir darajasi va ularning jamiyatni o'z maqsadlariga erishish yo'lida tashkil etish va yo'naltirish qobiliyati, fuqarolarning haqiqiy demokratik erkinliklari, huquqlari va majburiyatlarining mavjudligi, ularning davlat boshqaruvidagi ishtirok darajasi, jamiyatda siyosiy munosabatlar va siyosiy ongning rivojlanish darajasi va boshqalar bilan belgilanadi.

Ushbu imkoniyatlarning sifati va amalga oshirilishi davlatning harbiy xavfsizligi manfaatlarini qondirishi yoki qondirmasligi mumkin. Harbiy xavfsizlikning siyosiy salohiyati tarkibiy va funksional jihatdan jamoat hayotining siyosiy sohasining o'ziga xos xususiyatlarini, uning harbiy sohaga ta'sir qilish salohiyatini va davlatning harbiy kuchidan foydalanish tabiati va yo'nalishini aks ettiradi. Bu ma'lum bir tarixiy lahzada o'rnatilgan siyosiy hokimiyat faoliyatining barqarorlik darajasini va jamiyatning butun siyosiy tizimining kuchini, uning ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini boshqarish, shu jumladan davlatning harbiy xavfsizligini ta'minlash qobiliyatini ifodalaydi[5.53].

Harbiy xavfsizlikning siyosiy salohiyati tarkibiy va funksional jihatdan jamoat hayotining siyosiy sohasining o'ziga xos xususiyatlarini, uning harbiy sohaga ta'sir ko'rsatish salohiyatini va davlatning harbiy kuchidan foydalanishning mohiyati va yo'nalishini aks ettiradi. U ma'lum bir tarixiy lahzada o'rnatilgan siyosiy hokimiyat faoliyatining barqarorlik darajasini va jamiyatning butun siyosiy tizimining kuchini, uning ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini boshqarish, shu jumladan davlatning harbiy xavfsizligini ta'minlash qobiliyatini ifodalaydi.

Siyosiy salohiyatning davlatning harbiy xavfsizlik tizimidagi o'ziga xos o'rnini belgilovchi asosiy xususiyatlari uning barcha ijtimoiy manfaatlarini milliy manfaatlar darajasiga jamlash, boshqa harbiy xavfsizlik salohiyatlarining faoliyatini siyosiy va amaliy yo'nalishini ifoda etish va aniqlash, shuningdek, o'z manfaatlarini va vakolatlarini himoya qiluvchi jamoatchilik ishtirokchilarining ijtimoiy harakatlarini ijtimoiy jarayonlarni tartibga solishning huquqiy mexanizmlari va

vositalari orqali birlashtirish qobiliyatidir. Siyosiy salohiyatning bu va boshqa xususiyatlari milliy o'ziga xos shaklda - belgilangan ijtimoiy-siyosiy tizimda, ma'lum bir mamlakat aholisining milliy davlat tuzilishi, an'analari va milliy madaniyat qadriyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Harbiy xavfsizlikning siyosiy salohiyati tarkibiy va funksional jihatdan jamoat hayotining siyosiy sohasining o'ziga xos xususiyatlarini, uning harbiy sohaga ta'sir ko'rsatish salohiyatini va davlatning harbiy kuchidan foydalanishning mohiyati va yo'nalishini aks ettiradi. U ma'lum bir tarixiy lahzada o'rnatilgan siyosiy hokimiyat faoliyatining barqarorlik darajasini va jamiyatning butun siyosiy tizimining kuchini, uning ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini boshqarish, shu jumladan davlatning harbiy xavfsizligini ta'minlash qobiliyatini ifodalaydi.

Siyosiy salohiyatning davlatning harbiy xavfsizlik tizimidagi o'ziga xos o'rnini belgilovchi asosiy xususiyatlari uning barcha ijtimoiy manfaatlarni milliy manfaatlar darajasiga jamlash, boshqa harbiy xavfsizlik salohiyatlarining faoliyatining siyosiy va amaliy yo'nalishini ifoda etish va aniqlash, shuningdek, o'z manfaatlari va vakolatlarini himoya qiluvchi jamoatchilik ishtirokchilarining ijtimoiy harakatlarini ijtimoiy jarayonlarni tartibga solishning huquqiy mexanizmlari va vositalari orqali birlashtirish qobiliyatidir[3.61].

Harbiy xavfsizlikning siyosiy salohiyatidagi institutsional bo'g'in harbiy-siyosiy tashkilotlar va institutlardir. Ular harbiy-siyosiy jarayonlarni osonlashtiradi va ularning faoliyati harbiy xavfsizlik manfaatlarini ro'yobga chiqarishning asosiy vositasidir. Tadqiqotchi B.M.Kanevskiy ta'kidlaganidek, "harbiy-siyosiy institutlar tinchlik davrida yoki urush davrida, milliy yoki davlatlararo miqyosda barcha harbiy faoliyatning siyosiy va harbiy rahbariyatining birligini ta'minlaydi"[6.36]. Harbiy xavfsizlik tizimidagi siyosiy salohiyat mazmunini tahlil qilishning mantiqiy xulosasi davlatning harbiy-siyosiy faoliyatidir.

Harbiy xavfsizlik ongining barcha turlari davlat, jamiyat va jamoatchilik ongining tashuvchisi bo'lgan boshqa sub'ektlarning ma'naviy salohiyatida mavjud

bo'lishi mumkin. Ularning nisbati har xil bo'lishi mumkin. Biroq, sivilizatsiya rivojlanishining xususiyatlaridan kelib chiqadigan fundamental milliy qadriyatlarning ta'siri tufayli, davlatning rivojlanishi va faoliyatining har bir aniq tarixiy bosqichida uning ma'naviy salohiyatida harbiy xavfsizlik ongining bir turi ustunlik qiladi. Harbiy-ijtimoiy darajada davlatning harbiy xavfsizligining ma'naviy salohiyati qurolli kuchlar shaxsiy tarkibining axloqiy va psixologik holatida namoyon bo'ladi, bu safarbarlikning nisbatan barqaror holatini va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning axloqiy va psixologik holatini hamda harbiy qismlar va tuzilmalarning belgilangan jangovar va boshqa xizmat vazifalarini bajarish uchun psixologik holatini, shaxsiy tarkibning ushbu vazifalarni bajarishga psixologik tayyorgarligi va qobiliyati darajasini ifodalaydi.

Xulosa sifatida aytganda, harbiy xavfsizlik mamlakat xavfsizligining asosiy qismi hisoblanib, davlat harbiy xavfsizligi davlat va xalq barqarorligining muhim omili hisoblanadi. Harbiy xavfsizlikning har qanday holatda mustahkamligi mamlakat aholisining tinch, osuda hayot kechirishining eng muhim asoslaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Советский энциклопедический словарь. – Изд. 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987.
2. Ищук М.Н. Военная мощь государства. Проблема достаточности оборонной мощи в современных условиях. - М., 1989.
3. Артак А. Потенциал военной безопасности государства: сущность, структура и особенности. Scientific Artsakh. Научный арцах. № 1(8), 2021. [//file:///C:/Users/User/Downloads/potentsial-voennoy-bezopasnosti-gosudarstva-suschnost-struktura-i-osobnosti.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/potentsial-voennoy-bezopasnosti-gosudarstva-suschnost-struktura-i-osobnosti.pdf)

4. Тенденции мировых военных расходов, 2024 г. // <https://www.sipri.org/publications/2025/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2024>
5. Арутюнян А.Э. Учебно-методическое пособие «Основы теории национальной безопасности» - Ер., Изд-во РАУ, 2015.
6. Каневский Б.М. Оборонная политика: особенности, структура, функции // В кн.: Армия и общество. – М.: Прогресс, 1990.